

УДК 002.6:342

ПОЛЯРУШ О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
провідний науковий співробітник ІДПДБ СБ України

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Про роль інститутів громадянського суспільства у процесі реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.*

***Аннотація.** О роли институтов гражданского общества в процессе реализации государственной политики в сфере обеспечения информационной безопасности Украины.*

***Summary.** On the role of public society institutes in the process of realization of state policy in the sphere of securing the informational security of Ukraine.*

***Ключові слова:** інститути громадянського суспільства, неурядові організації, забезпечення інформаційної безпеки, демократичні цінності.*

У суспільстві існує широкий спектр поглядів на необхідність пошуку оптимальних напрямків та механізмів здійснення перетворень в інформаційній сфері нашої держави. Це, зокрема, стосується необхідності подолання недосконалості державної інформаційної політики, яка сформована значною мірою чинною нормативно-правовою базою за умов недосконалості базових принципів побудови системи забезпечення інформаційної безпеки.

Варто зауважити, що перші кроки у цьому напрямі державою вже зроблені. Зокрема, Інститутом проблем національної безпеки РНБО України розроблено Доктрину інформаційної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009. А 13 січня 2011 року Верховною Радою України прийнято Закон України “Про доступ до публічної інформації”. У зазначених нормативних документах закладено основи реалізації конституційних прав людини на свободу слова та доступу до інформації, напрями формування єдиного національного інформаційного простору, пропонуються конкретні заходи з утвердження інформаційного суверенітету України й побудови в нашій державі розвиненого і безпечного інформаційного суспільства як органічного сегменту глобального інформаційного простору.

При цьому, важливе значення для досягнення очікуваного результату їх запровадження приділяється активній взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

Метою статті є розгляд гносеологічних й соціокультурних аспектів функціонування інститутів громадянського суспільства у контексті розкриття можливості та значущості їх залучення до процесів реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.

Тема активного залучення до забезпечення інформаційної безпеки широких кіл громадськості, з якими органам державної влади варто узгоджувати механізми забезпечення загальнодержавних інтересів, є надзвичайно актуальною й зумовлює необхідність обговорення й відпрацювання комплексних заходів щодо удосконалення взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства (далі – ІГС) для подолання негативних явищ та процесів в інформаційній сфері.

Однак, як свідчить аналіз змісту матеріалів засобів масової інформації, різномітних соціологічних опитувань, експертних нарад тощо, для багатьох поняття “інститутів громадянського суспільства” й їх консолідує та стабілізує роль у процесі реформування системи влади взагалі й забезпеченні інформаційної безпеки зокрема не є до кінця зрозумілими. Водночас, переважна більшість вважає їх такими, що відповідають демократичним цінностям, якими, як відомо, легко можна маніпулювати. Але, коли ці цінності не зрозумілі, або неправильно застосовуються, вони, врешті-решт девальвуються, відбувається їх дискредитація, й в суспільстві починають виникати сумніви: а чи взагалі потрібні ці демократичні цінності?

Термін “громадянське суспільство” – один з найпоширеніших і найскладніших для визначення у політології. Словосполучення “ГС” має вузьке наукове значення і є досить невдалим перекладом англійського терміна “civil society”, що вкоренився в політології ближче до кінця 1960-х років. Слово “civil” в англійській мові не має нічого спільного з поняттям громадянство (“citizenship”). А означає воно ті аспекти людського життя, які не підконтрольні державі. Досить точним аналогом тут є українське слово “цивільний” (у значенні вільний від будь-якої служби). Використовуване ж російське поняття автоматично привносить значення прямо протилежне, маючи на увазі саме ті сфери, у яких держава нерозривно пов’язана з людиною як своїм громадянином [1].

Виникнення громадянського суспільства детерміноване розмежуванням прав людини (на життя, прагнення до щастя) і прав громадянина (політичні права). Отже, найважливішою передумовою існування і громадянського суспільства, і правової держави є особа, яка володіє правом на реалізацію як економічних, так і культурних, духовних і політичних потенцій, здійснюючи які, особа через громадянське суспільство відтворює соціальне життя.

Якщо головним елементом громадянського суспільства є особа, то його несучі конструкції – всі ті соціальні інститути, які покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів, прагнень. У структурному плані громадянське суспільство – це діалектична єдність трьох основних сфер: *політичної* (відносини, що виникають у зв’язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різних партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях); *економічної* (економічні відносини, й насамперед відносини власності); *духовної* (процеси функціонування та розвитку громадянського суспільства в суспільній та індивідуальній свідомості – у вигляді наукових теорій, концепцій, а також буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій) [2].

Отже, громадянське суспільство – це система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовної сфер, їх відтворення й передання цінностей від покоління до покоління. Інтереси і потреби виражаються через такі інститути громадянського суспільства, як ЗМІ, профспілки, церкву, вільні групи виборців, об’єднання по захисту прав споживачів, а також природоохоронні групи, організації сусідської взаємодопомоги, спортивні об’єднання, добровільні протипожежні служби, жіночі організації, організації самодопомоги для алкоголіків і наркоманів тощо.

У світі визначена певна сукупність ознак, що дає можливість говорити про те, що при їхній наявності ймовірність деградації державного ладу до тоталітаризму або авторитаризму досить висока. Всі вони зводяться в основному до того, що суспільство відділене й віддалене від держави, а громадяни сприймають останню як невичерпне джерело потенційних неприємностей. Неприємності ці виникають через те, що держава, одержавши від народу деяку владу, намагається захопити її якнайбільше, при цьому втручаючись у сфери громадського життя, споконвічно йому не підконтрольні.

Але існує і зворотний бік. Інститути громадянського суспільства не можуть існувати в недемократичних суспільствах. А основною характеристикою демократії, за парадигмами Р. Арона, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо та деяких інших філософів політичної думки [3, 4], є наявність кількох центрів впливу на політичні процеси, що борються один за одним. За цього режиму існує кілька паралельних ієрархій, зокрема, разом з державною владною пірамідою діють піраміди, побудовані приватними підприємцями й третім сектором, тобто структури громадянського суспільства. Сформоване завдяки комплексній взаємодії держави, прошарків, орієнтованих на прибуток й представників ГС, виникає необхідне для демократії “поле напруги”, а з нього виростає консенсус і стабільність. Саме це призводить до домінування горизонтального типу комунікації. Еліти (точніше, центри впливу) взаємодіють (боротьба – певний вид комунікації), і у цій взаємодії виробляють рішення, що оформлюють політичний курс країни і, що також особливо важливо, впливають на рішення в інтересах тих чи інших структур суспільства. Важливу роль при цьому відіграють засоби масової інформації, що виступають як посередник, комунікатор й контролююча інстанція. Адже тільки суспільне обговорення при перетинанні різних інтересів може привести до формування досить обґрунтованої суспільної думки. Саме у цій площині, на думку автора, криються резерви залучення інститутів громадянського суспільства до процесів забезпечення безпеки держави в інформаційній сфері.

Зокрема, на сьогодні в сучасній Україні формується не лише нова політична система і соціально-економічний уклад, а й нова національна та державно-політична ідентичність, яка остаточно не сформована. Однією з обов'язкових умов гармонізації цих процесів є досягнення Україною інформаційного суверенітету. В умовах сучасного світу (стрімка інформатизація, медіа-глобалізація, інформаційні війни, маніпулювання свідомістю) він є не менш важливим, аніж суверенітет територіальний, політичний чи економічний і має розглядатися як фундаментальна підстава національної безпеки будь-якої країни. Вирішення цього завдання є неможливим без добре розвиненої й орієнтованої на задоволення комунікативно-інформаційних та просвітницько-виховних потреб соціуму і громадян національної системи засобів масової комунікації.

У сучасній Україні система мас-медіа в ідеалі мала б виконувати низку соціально-регулятивних функцій, серед яких варто виділити передусім такі:

забезпечення гармонійного та всебічного розвитку особистості, формування розвиненої колективної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності, загальносуспільних цінностей;

ефективне протистояння інформаційній експансії ззовні, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян;

отримання ними об'єктивної інформації, цілісної збалансованої картини розвитку країни та суспільства;

забезпечення зворотного зв'язку між державою та суспільством;

засвоєння громадянами демократичних цінностей.

На противагу країнам Західної Європи, де розвиток електронних масово-комунікаційних систем починався зі створення та розвитку громадського (суспільного) мовлення, незалежна Україна отримала у спадок дещо протилежне – монопольну радянську систему державного телебачення, не пристосовану до зворотного зв'язку із суспільством й орієнтовану на одностороннє “мовлення” держави до населення.

Основний дисбаланс розвитку ЗМІ в Україні полягає у майже цілковитій їх комерціалізації, домінуванні корпоративних, приватних ЗМІ, залежних від окремих

бізнесових та/чи політичних угруповань, за відсутності суспільного (громадського) і малоефективного непопулярного державного телерадіомовлення.

Важливо, що електронні ЗМІ у Західній Європі виникли і довгий час розвивалися як системи громадського мовлення, що переконливо довело свою високу ефективність як потужний інструмент саморефлексії суспільства, віртуальний форум, загальносуспільний комунікативно-інформаційний майданчик, що здатен якісно змінити відносини у самому суспільстві. Оскільки “масова” інформація (від преси, радіо і телебачення, кіно, Інтернету, закладів культури тощо) надходить постійно, стосується усіх значимих подій, апелює до цінностей (або й пропонує нові), враховує (аби бути донесеною до користувача) психологічні особливості людини, зрештою, представляє певні моделі поведінки, – вона є вагомим фактором формування цінностей, світоглядних орієнтацій, уявлень про належну поведінку і спосіб мислення взагалі.

За таких умов найбільш ефективною для держави є стратегія активного учасника на інформаційному ринку – виробництва власного продукту, просування його на ринку, а також – захист і підготовка “споживачів” до сприйняття інформації (через особливості освіти, рекламні і пропагандистські кампанії, створення кумирів і зразків культурної поведінки тощо). Втім, держава в силу специфічних причин – обмеженості бюджетних ресурсів і неефективності використання чиновників у якості виробників творчого продукту – не в силах конкурувати з приватним сектором і громадянським суспільством, які здатні запропонувати вищу ціну за інформаційні послуги (бізнес) і творчий потенціал (громадянське суспільство).

Слід, однак, пам’ятати про те, що заходи безпеки, у тому числі інформаційної, – це засоби забезпечення інтересів суспільства, а не самоціль. Відповідно, їх здійснення не повинно перешкоджати здійсненню громадянами права на вільний доступ до інформації, що не становить державної, комерційної таємниці тощо. Зокрема, вільний доступ до несекретної інформації органів влади є дієвим способом громадського контролю, що дозволяє робити дії влади чутливими до потреб громадян [5].

До того ж, слід зважати на небезпеку “тоталітарного інформаційного суспільства”, яка походить від можливості контролю за операціями в електронних мережах, банках, впливу на засоби масової інформації тощо. Держава має не допускати монополізації ЗМІ, електронних мереж, провайдерів послуг зв’язку, а також законодавчо захищати банківську і комерційну таємницю.

Активна позиція держави у “позитивному впливі” на інформаційний ринок дозволить ефективно донести до аудиторії її позицію, і разом з тим не пригнічуватиме можливостей національних виробників інформаційного, аналітичного і творчого продукту в їх змаганні з колегами з інших країн.

Однак чекати від держави визначення основи для ідентифікації суспільства і не обов’язково. Ініціативу могло б виявити громадянське суспільство. А держава шляхом моніторингу основних тенденцій і врахування їх у законодавстві могла б ненав’язливо сприяти урахуванню при творенні новітнього українського суспільства національних інтересів. Але держава виявилася неспроможною створити необхідні умови для вільного розвитку суспільної думки, відкритого діалогу в цьому питанні.

Взагалі, громадянське суспільство, що формується в сучасній Україні, має створювати багаторівневу та багатофункціональну соціальну інфраструктуру, в якій знайшли б своє втілення життєво важливі інтереси всіх груп і верств населення. Переваги її очевидні. Граючи на індивідуальних інтересах окремих представників держави, організовані групи забезпечують повагу своїх прав, подальше їх розширення, а також невтручання у своє життя. При цьому групи інтересів ведуть суперництво не

тільки за вплив на справи держави, а й за вплив на кожного окремо взятого учасника гри. У рамках подібної “багатошарової” системи особистість залишається в досить стійкій соціальній рівновазі, що є своєрідним “балансом впливів” з боку різних організацій. Такий підхід, на переконання автора, дає можливість розв’язувати за допомогою ІГС проблеми забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина у сфері доступу до інформації, створення належних умов для розвитку сучасної та прозорої системи громадянського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування й низку інших нагальних проблем сьогодення. Від цього залежить і рівень можливостей для соціального, інтелектуального, морально-психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи та здатності самореалізації в інститутах громадянського суспільства. Необхідно формувати та постійно вдосконалювати недержавну систему стримання й протидії у діяльності всіх “тілок влади”, законодавчо закріпити існування та принципи діяльності такої системи. Цього можна досягти лише за участі в цьому процесі широких мас населення, організованих у струнку систему недержавних суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки. Роль таких недержавних суб’єктів – ІГС – визначається їхньою здатністю виконувати функції:

раннього виявлення та попередження джерел небезпеки, назриваючих загроз інформаційній безпеці, суперечностей, конфліктів, кризових ситуацій (так звана попереджувальна сигнальна система);

залучення широких народних мас до практичної діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки, стабілізації обстановки, досягнення загальногромадянського миру та злагоди;

формування громадської думки та впливу на неї, розвитку громадянської самосвідомості;

захисту прав, свобод та інтересів громадянського суспільства в інформаційній сфері;

громадського контролю за діяльністю органів влади, управління і за виконанням їхніх рішень в інформаційній сфері.

ІГС виконують різні завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки. Назвемо деякі з них:

1. Допомога державі забезпечувати інформаційну безпеку, виконання окремих функцій державних органів.

2. Доповнення національної системи інформаційної безпеки, виконання тих функцій щодо захисту життєво важливих інтересів особистості й суспільства в цій сфері, які держава не виконує свідомо або не може виконувати через обмеженість ресурсів, або з інших причин.

3. Створення сприятливих умов для діяльності органів влади та управління щодо забезпечення інформаційної безпеки.

4. Контроль за діяльністю держави у виконанні функцій забезпечення інформаційної безпеки.

5. Оцінка ефективності діяльності держави щодо забезпечення інформаційної безпеки та її складових.

6. Спонування держави до вживання заходів щодо захисту інтересів особистості й суспільства, виправлення допущених помилок у зазначеній сфері.

7. Підготовка кваліфікованих кадрів, здатних посідати державні посади у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

8. Здійснення наукових досліджень з актуальних проблем інформаційної безпеки.

9. Інформаційно-аналітична робота.

Таким чином, призначення ІГС як суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки полягає в тому, щоб змусити державу ефективно відстоювати саме національні інтереси в інформаційній сфері, допомогти державі реалізувати в ній життєво важливі інтереси особистості й суспільства, сприяти стабільності в державі та суспільстві, гармонізації інтересів різноманітних соціальних груп та знаходженню балансу інтересів, перешкоджати можливій підміні національних інтересів корпоративними. Механізм взаємодії державних органів із суб'єктами недержавної підсистеми повинен визначатись, насамперед, мірою їхньої участі у вирішенні актуальних проблем забезпечення інформаційної безпеки. Це, у свою чергу, передбачає, що метод державного регулювання діяльності ІГС має базуватися не на забороні, а на створенні умов для активного використання їх з метою забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства, особистості.

Цілком очевидно, що задля забезпечення інформаційної безпеки будь-якої країни необхідно узгодити (інакше – дотримати баланс) життєво важливі інтереси держави, суспільства та особистості в цій сфері.

Взагалі, як свідчить досвід багатьох країн з високим рівнем довіри органів державної влади до інститутів громадянського суспільства, для підвищення ступеня ефективності взаємодії ІГС з органами державної влади України з вирішення будь-яких проблем з боку останньої потрібно зробити кроки з надання процесам прийняття державних рішень більшої прозорості, підзвітності, створення умов для розвитку вільних ЗМІ. У цьому аспекті важливим є посилення горизонтальних зв'язків між неурядовими організаціями, акумулювання сил для посилення впливів на місцеві влади, попередження антидемократичних проявів тощо.

Німеччина, наприклад, виступає за те, щоб там, де це доцільно, допускати представників ІГС, зокрема, неурядові організації (НО), як рівноправних партнерів до участі в роботі міжнародних конференцій і організацій. У федеральному міністерстві закордонних справ Німеччини проводяться регулярні робочі зустрічі з науковцями, журналістами й НО для обговорення регіональних й інших суспільнозначущих тем [6].

Однак, існують і певні вади щодо існування й функціонування ІГС, які потрібно враховувати органам державної влади в процесі їх залучення й взаємодії задля забезпечення інтересів держави в інформаційній сфері.

Так, ІГС України, як правило, одержують адресну фінансово-технічну допомогу. Приблизно половина усіх коштів – усілякі пожертвування, що стікаються звідусюди й значною мірою з-за кордону від приватних осіб і дружніх фірм, компаній, підприємств і банків.

У той же час, на думку автора, не може бути незалежним суб'єкт громадянського суспільства, підтримуваний з-за кордону. Діючи, як правило, у руслі політичної й економічної лінії країни-“заступника”, він фактично стає загрозою національній безпеці країни перебування [7]. Окрім іншого, для України побудова громадянського суспільства означає зміну самого типу цивілізації – спробу замінити основні традиційні структури й інститути на інститути суспільства сучасного, за зразками Заходу. Тобто перехід від соборної особистості (зосередження безлічі зв'язків, солідарні групи (сім'ї, церковні громади, трудові колективи тощо) до антропологічної моделі вільного індивіда – звільненого від єдиного солідарних, обцинних, людських зв'язків (принцип Т. Гоббса й Дж. Локка “війна всіх проти всіх”).

Побудова такої демократії й громадянського суспільства в Україні є метою багатьох наших нинішніх ідеологів, активно підтримуваних з-за кордону. Подібні

радикальні проекти впроваджуються в наше суспільство без усякого урахування суспільної думки й наявності соціокультурних особливостей української нації, що з точки зору соціально-комунікативного сприйняття українською нацією є недопустимим.

Крім цього, історіографія вивчення діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема, таких вагомих її складових, як НО, свідчить про наявність випадків використання цих організацій певними сферами бізнесу в корисних цілях для прощтовхування окремих меркантильних проектів і рішень. Крім того, існують організації, які виступають під маркою НО, але насправді створені саме урядами для виконання певних спеціальних завдань [8]. У даному випадку їх функція націлена на протидію справжнім НО: вступати з ними у полеміку, намагатись протистояти в міжнародних організаціях, протидіяти прийняттю рішень, не вигідних владі.

Але органам державної влади, які несуть відповідальність за прийняті рішення, у тому числі спільні, при побудові стосунків і налагодженні дієвої взаємодії з ІГС має бути притаманне мистецтво політики безпеки щодо здатності здійснювати раціональний вихід із ситуацій, що загрожують країні значними збитками, не допускати можливості їх виникнення, знаходити те головне, без чого не можлива сильна державність.

Висновки.

Як свідчать наведені дані, за допомогою ІГС можливо вирішувати складні й болючі проблеми в різноманітних сферах життєдіяльності особи, суспільства і держави, одним з актуальних серед них на сьогодні є забезпечення інформаційної безпеки держави. Потрібно лише органам державної влади побачити в особі ІГС соціально й політично відповідального партнера у вирішенні суспільнозначущих проблем, причетного до результатів взаємодії й співпраці, а громадянам цього суспільства рішуче захищати власні інтереси.

Використана література

1. Панько Т. В ожидании “гражданского общества” / “Зеркало недели”, 2000. – № 19(242).
2. Антология мировой политической мысли : в 5 т. – (Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция). – М. : Наука, 1997. – 238 с.
3. Арон Р. Демократія і тоталітаризм / Р. Арон. – М. : Текст, 1993. – 303 с.
4. Медушевский А.Н. Становление современной демократии. Теории перехода от традиционалистического общества к массовому / Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе / А.Н. Медушевский. – М. : “Рос. полит. энциклопедия” (РОССНЭП), 1997. – С.133-143.
5. Розова Т.В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : монографія / Т.В. Розова, В.Ю. Барков. – Одеса : ТОВ “Мрія”, 2003. – 336 с.
6. Штюдемманн Д. Цивільне суспільство в Німеччині / “Дзеркало тижня”, 2002. – № 5(380).
7. Коваленко А. Большая цель маленькой формулы / “Зеркало недели”, 2002. – № 5(380).
8. Катин В. Новая реальность XXI века. Подрывают ли неправительственные организации деятельность правительств? / В. Катин // Дипкурьер, 2001. – № 3.

~~~~~ * * * ~~~~~